

Інститут педагогіки і психології професійної освіти
Академії педагогічних наук України

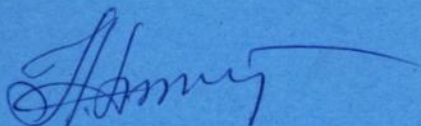
ПОДБЕРЕЗСЬКИЙ МИКОЛА КІНДРАТОВИЧ

УДК 378.02

**ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ
ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

13.00.04 – професійна педагогіка

*Автореферат
дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора педагогічних наук*

Київ – 1997

377

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00738141 (O)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському державному педагогічному університеті ім.Г.С.Сковороди Міністерства освіти України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України **ПРОКОПЕНКО ІВАН ФЕДОРОВИЧ**, Харківський державний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди, ректор.

Офіційні опоненти

– доктор педагогічних наук, професор **ЛУТОВИЙ ВОЛОДИМИР ІЛЛАРІОНОВИЧ**, Українська академія державного управління при Президентові України, ректор;

– доктор педагогічних наук, професор **РУДНИЦЬКА ОКСАНА ПЕТРІВНА**, Національний педагогічний університет ім.М.П.Драгоманова, завідувача кафедрою;

– доктор юридичних наук, професор **ВЕНЕДИКТОВ ВАЛЕНТИН СЕМЕНОВИЧ**, Університет МВС України, проректор з навчальної роботи.

Провідна установа

– Тернопільський державний педагогічний університет, кафедра педагогіки, Міністерство освіти України, м.Тернопіль.

Захист відбудеться 10 грудня 1997 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д'04.01.01 в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 254060, м.Київ, вул. М. Берлінського, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (254060, м.Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий " 30 " листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

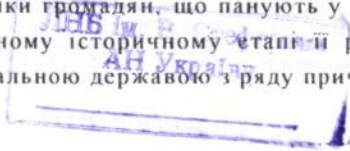
Г.М.Цибульська

Загальна характеристика роботи

Актуальність та доцільність дослідження. Перед загально-освітньою і професійною школою постала необхідність розв'язання завдань, спрямованих на пошук шляхів гармонійного входження у правове поле держави всіх своїх вихованців на основі Конституції України, Закону України "Про освіту". Програми правової освіти населення, прийнятої Урядом України 29 травня 1995 року, та Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). Правове виховання громадян нашої держави набуває загального значення й об'єктивної потреби його обов'язкового здійснення. Адже право як сукупність загальнообов'язкових норм і правил поведінки, які формує і санкціонує держава, виступає зовнішнім регулятором стосунків громадян між собою і суспільством, між окремими спільнотами в країні, між регіонами нашої та зарубіжних держав, регулює поведінку окремої людини і створює умови для справедливого розв'язання будь-яких суперечностей, що виникають у суспільстві, в житті кожного громадянина. Дослідженню проблем правового виховання особистості приділяють увагу вчені-правники Росії (М.М.Кейзеров, В.І.Кригер, В.В.Тищенко), України (В.В.Головченко, В.О.Костюк, В.Д.Оксамитний, О.Ф.Скаун, М.В.Цвік). Деяким аспектам правового виховання присвячені роботи грузинських педагогів (Д.Абашідзе, Т.Сарішвілі), українських (Г.П.Васянович, І.В.Козубовська, Н.О.Ткачова, М.М.Фіцула) та російських (О.С.Саломаткін, О.В.Татаринцева, Н.М.Яковлева) педагогів. Аналізуючи їх наукові праці, ми дійшли висновку, що забезпечити правову вихованість кожного громадянина, поряд з іншими факторами, можливо за умови відповідної професійно-педагогічної підготовки вчителя, органічною складовою якої є його правова культура.

Однак проблема формування правової культури майбутнього вчителя ще недостатньо досліджена як у теоретичному, так і в методичному аспектах, що негативно позначається на практичній діяльності працівників закладів освіти.

Кожний індивід певною мірою володіє правовими знаннями, оцінює їх. Йому властиві певні правові почуття, психологічні установки щодо юридичних прав, свобод і обов'язків, а також порушень протиправного характеру. Правосвідомість особи формується на основі правових теорій і загальних норм поведінки громадян, що панують у певному суспільстві в певній державі на даному історичному етапі розвитку. Україна в цьому відношенні є унікальною державою з ряду причин.

По-перше, наша країна стала незалежною і самостійною мирним політичним шляхом.

По-друге, Україна прагне будувати демократичні відносини правовим і гуманним шляхом, переорієнтовуючи громадян колишнього тоталітарного суспільства на зовсім нові, демократичні засади розвитку держави та її законів.

По-третє, зміна форм власності принципово переорієнтовує увесь процес законотворчості, що вимагає активного творчого пошуку щодо змісту і форм організації правового виховання усіх громадян, починаючи із самих правників та законодавців і завершуючи відповідним правовим вихованням кожного пересічного громадянина.

По-четверте, новий статус держави ставить у центр уваги особистість, турботу про неї, що вимагає від усіх державних інституцій соціальної і політичної переорієнтації. Все це стосується і всіх освітньо-виховних закладів, науково-дослідних інститутів.

За цих умов надзвичайно складним і важливим є оновлення всієї системи навчання й виховання, в тому числі й правового. На нашу думку, центральною ланкою цієї перебудови є вищий заклад освіти. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба ґрунтовно обґрунтованого визначення педагогічних умов формування правової культури майбутнього вчителя з урахуванням сукупності визначених вище факторів.

Враховуючи актуальність проблеми та її недостатню дослідженість, обрано тему дисертаційного дослідження: **"Формування правової культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів"**.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди при розробці теми **"Психолого-педагогічні основи професійної підготовки вчителя"**.

Об'єктом дослідження обрано процес формування правової культури студентів вищих педагогічних закладів освіти.

Предмет дослідження – зміст та технологія формування правової культури студентів педагогічних вузів як складової їх майбутньої професійної діяльності.

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні й розробці концепції формування правової культури майбутніх учителів на основі визначення сутності, змісту правової освіти, виявлення педагогічних умов їх реалізації у вищих закладах освіти.

Концепція дослідження.

На основі культурологічного й особистісного підходів та провідних ідей з правознавства, суспільствознавства була розроблена концепція, що ґрунтується на положеннях про правову культуру як систему, що має власний зміст, структуру й функції. Ці положення випливають з того, що сутність поняття правова культура вчителя визначається згідно з соціальним замовленням суспільства щодо навчання і виховання підростаючого покоління.

Правова культура є відносно стійким поєднанням розумово-вольових і морально-психологічних інтегрованих між собою компонентів, які гармонійно взаємодіють, проявляючись у світоглядній, професійно-педагогічній діяльності та в приватному житті особистості. Виходячи з цього, правова культура вчителя є невід'ємною складовою його фундаментальної, професійної та фахової підготовки, його педагогічної майстерності.

Процес формування правової культури стає результативним тільки за умов передачі правової інформації особистості з одночасним формуванням усвідомлення корисності й необхідності опанування нею з метою наступного застосування у професійній діяльності та повсякденному житті.

Основним показником сформованості правової культури майбутнього вчителя є взаємозумовленість структурних компонентів – блоків (інтелектуально-інформаційного, морально-вольового, особистісно-діяльнісного та професійно-прагматичного). готовність і здатність до правових дій, які цілісно впливають на формування правосвідомості й правових переконань, а також постійне самовдосконалення в цьому напрямі.

Підготовка висококваліфікованих фахівців можлива за умов реалізації педагогічних принципів правової освіти, системи педагогічних прийомів, які допомагають формуванню правосвідомості студентів, а також навчально-методичного комплексу, котрий сприяє формуванню правової культури майбутніх учителів.

Правосвідомість – це інтелектуально-розумове утворення, в якому втілюються уміння особи мислити правовими категоріями та зіставляти їх з реальним досвідом правової поведінки й правових стосунків, що встановлюються між людьми, давати правову оцінку ситуаціям, проблемам, поведінці, діям, як правового так і протиправного характеру. Єдність знань, правової інформації з правовими переконаннями, які є

запорукою правової поведінки, є показником сформованості відповідної правосвідомості. Правосвідомість – це той морально-психологічний компонент особистості, який перебуває у постійному русі від елементарного рівня до середнього, від середнього до вищого, ще вищого, весь час змінюючись, поповнюючись все новими і новими ідеями, відомостями різного наукового та практичного характеру, що виникають під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів правового виховання, системи як організованих виховних впливів, так і в результаті взаємодії особи з реальним середовищем.

Підготовка висококваліфікованих фахівців можлива за умов теоретико-методологічного обґрунтування змісту, принципів правової освіти, методики, системи педагогічних прийомів, спрямованих на формування правосвідомості майбутніх вчителів, а також розробки відповідного навчально-методичного комплексу для вищих педагогічних закладів освіти.

Загальнопедагогічний підхід до визначення сутності правової культури полягає в тому, що він виходить за межі правничого факультету й поширюється на студентів усіх спеціальностей педагогічних вузів. Правова культура вчителя передбачає, з одного боку, необхідність оволодіння певним обсягом знань правової інформації, а з іншого – відповідне ставлення до неї та психолого-педагогічну готовність здійснювати правове виховання учнів. Правове виховання ми розглядаємо як цілеспрямований постійний вплив учителя на вихованця з метою формування правової культури і прагнення до адекватної правової поведінки в поєднанні з саморозвитком, самоутвердженням учня, його активною участю в цьому процесі. У зв'язку з цим основною метою правового виховання є оволодіння вихованцем необхідними юридичними знаннями і педагогічними вміннями. Визначені положення відбивають єдність змістового і процесуального компонентів процесу формування правової культури майбутніх учителів з урахуванням її специфіки особливостей вищих педагогічних закладів освіти, а також реальних соціально-економічних умов і суспільних потреб.

Основні положення концепції дають змогу сформулювати загальну гіпотезу дослідження, котра ґрунтується на припущенні, що рівень сформованості правової культури студентів вищих педагогічних закладів освіти може бути вищим за умови теоретико-методологічного обґрунтування сутності правової культури та її компонентів, змісту і технологій освіти.

Загальна гіпотеза конкретизована у часткових:

- 1) кожен студент вищого педагогічного закладу освіти може в майбутньому забезпечити належний рівень правового виховання учнів якщо: оволодіє системою правових знань; сформує належний рівень правосвідомості; оволодіє педагогічними вміннями здійснювати правове виховання у загальноосвітній і професійній школі;
- 2) ефективність процесу формування правової культури студентів значно підвищиться за умов орієнтації студентів на вибір адекватної морально-правової поведінки, визначення педагогічних прийомів їх підготовки до здійснення правового виховання школярів та діагностування мотивованої морально-правової поведінки вихованців;
- 3) належного рівня психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів до роботи в сучасній загальноосвітній і професійній школі можна досягти за певних психолого-педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування правової культури;
- 4) рівень готовності випускників педагогічних університетів та інститутів до професійної діяльності буде значно вищим, якщо поєднати теоретичні і методичні аспекти морально-правової освіти, постійно оновлювати зміст та розробляти методики на основі врахування мотивації поведінки, індивідуальних особливостей і пізнавальних здібностей та потреб особистості у самореалізації.

Відповідно до предмета, мети, гіпотез визначено основні завдання дослідження.

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми у педагогічній, юридичній, філософській та соціологічній літературі.
2. Розробити концепцію формування правової культури майбутнього вчителя.
3. Теоретично обґрунтувати сутність та компоненти правової культури студентів педагогічних закладів освіти.
4. Обґрунтувати принципи та розробити зміст правової освіти вчителя як основи формування його правосвідомості, виходячи з потреб його фахової підготовки.
5. Виявити та експериментально перевірити педагогічні умови формування правової культури студентів вищих педагогічних закладів освіти.

6. Розробити та експериментально перевірити навчально-методичний комплекс, спрямований на формування правової культури майбутнього вчителя.

7. Розробити методичні рекомендації щодо використання у вищих педагогічних закладах освіти запропонованих навчальних програм, підручників та посібників з теорії держави і права та основ правознавства України.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія пізнання, загальнофілософські положення теорії і практики, діалектичний взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних факторів розвитку; системний підхід до цілісних педагогічних процесів та явищ; особистісно-діяльнісний підхід до формування особистості, розвитку індивідуальності, соціальної відповідальності та забезпечення підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності; концепції демократизації освіти й виховання, а також положення Конституції України, Закону України "Про освіту", Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), Державної Програми правової освіти населення України.

Теоретичну основу дослідження становлять положення, які ґрунтуються на: теорії культури (А.І.Арнольдov, В.І.Бакштановський, Є.А.Баллер, О.С.Газман, В.Є.Давидович, С.І.Іконникова, Є.В.Ільєнков, Л.Г.Коваль, Л.М.Коган, Є.С.Маркарян, В.М.Межуєв, Є.В.Соколов); відповідності мети й змісту освіти (С.У.Гончаренко, В.В.Краєвський, Н.Г.Ничкало, М.М.Скаткін); теорії змісту освіти та його компонентів (І.К.Журавльов, Л.Я.Зоріна, І.Я.Лернер, В.І.Луговий), професіограмі вчителя (В.К.Майборода, О.Г.Мороз, О.В.Киричук, А.А.Вербицький, Н.В.Кузьміна, В.О.Сластьонін, О.І.Щербаков та інші); психолого-педагогічних основах успішної професійної діяльності вчителя (А.М.Алексюк, Ш.О.Амонашвілі, Г.О.Балл, А.І.Дьомін, О.П.Кондратюк, В.А.Караковський, А.Н.Чалов та інші); педагогічному мисленні (Б.Г.Ананьєв, Г.О.Балл, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, С.Л.Рубінштейн, О.К.Тихомиров); культурі особистості (С.Б.Єлканов, В.О.Кан-Калік, Л.С.Нечепоренко, О.П.Рудницька, Р.І.Хмельюк); теорії формування вмінь та навичок (Є.М.Кабанова-Меллер, Н.А.Менчинська, В.А.Семиченко); механізмі адаптації молодого педагога (О.Г.Мороз, Г.С.Полєнова, І.С.Попова); методичних пошуках шляхів і засобів ефективного професійного становлення вчителя в умовах педагогічного закладу освіти (Є.П.Белозерцев, В.І.Бондар, Г.О.Нагорна, І.Ф.Прокопенко,

Г.В.Троцько, Л.Ф.Спірін, Р.І.Хмелюк, М.ІШкіль); професійній майстерності майбутніх учителів (Б.Д.Грінченко, І.А.Зязюн, О.В.Мудрик, Н.М.Тарасевич, Г.В.Чупилко) дидактичних вимогах до розробок навчальних програм та навчальних посібників (Ф.В.Сушкова, В.С.Цеткін, Д.Д.Зуєв, І.Я.Лернер); наукових працях, у яких відображено сутність правової культури, що становлять основу визначення змісту навчального спецкурсу "Правова культура вчителя" (Д.У.Абашидзе, Г.П.Васянович, В.С.Венедиктов, М.М.Кейзеров, В.О.Котюк, Н.І.Матузов, А.В.Міцкевич, В.Д.Оксамитний, А.П.Ратінов, О.С.Саломаткін, А.П.Семітко, О.Ф.Скакун, О.В.Татаринцева, М.В.Цвік, В.О.Чефранов).

Для перевірки гіпотези і розв'язання поставлених завдань використовувався інтегративно-комплексний підхід до вивчення проблеми формування правової культури, що зумовило використання комплексу взаємопов'язаних методів дослідження:

- теоретичні: аналіз філософської, психологічної, педагогічної, юридичної та історичної літератури з питань формування правової культури учнів і студентів у загальноосвітніх і професійних навчальних закладах;
- емпіричні: анкетування, тестування студентів, викладачів, вчителів, керівників закладів освіти, бесіди з ними; спостереження і аналіз занять, педагогічний експеримент, спрямований на перевірку ефективності різних варіантів програм, підручників та навчальних посібників з курсу "Правова культура вчителя".

Дослідження здійснювалось у 1989-1997 рр. і охоплювало три етапи науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі (1989-1992) на основі аналізу історико-педагогічних та юридичних джерел з досліджуваної проблеми, нових соціально-економічних і правових умов вивчався стан розробки проблеми формування правової культури студентів, обґрунтовувались теоретико-методологічні засади, розроблялись програми і методика дослідження, проводився констатуючий експеримент.

На другому етапі (1992-1995) теоретично обґрунтовувалась концепція дослідження, розроблялись експериментальні матеріали, проводився формуючий експеримент, у ході якого перевірялась ефективність розробленої технології впровадження концепції формування правової культури майбутнього вчителя.

На третьому етапі (1996-1997) узагальнено результати наукового пошуку, внесено корективи до запропонованого навчально-методичного

комплексу, систематизовано та викладено результати дослідження у монографії [1], підручниках [2,3], навчальних посібниках [4, 5] та методичних рекомендаціях [6, 7, 8].

Експериментальна база дослідження, Експериментальна робота проводилась на всіх факультетах (крім факультетів Інституту економіки та права) Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди, а також у Сумському державному педагогічному інституті ім. А.С.Макаренка, Криворізькому педагогічному інституті та Красноградському педагогічному коледжі. На різних етапах дослідження в експерименті брали участь 4070 студентів вищих педагогічних закладів освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- вперше розроблено й обгрунтовано концепцію формування правової культури студентів вищих педагогічних закладів освіти та визначено сутність, зміст і структуру правової культури вчителя;
- обгрунтовано принципи відбору змісту правової освіти майбутніх педагогів;
- подальшого розвитку дістали методи й прийоми правового виховання студентів, формування їх правосвідомості, підготовки майбутніх учителів до морально-правового виховання учнівської молоді.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає:

- у визначенні на основі логіко-методологічного аналізу сучасного рівня сформованості правової культури студентів, виявленні особливостей цього процесу;
- теоретико-методологічному обгрунтуванні сутності понять "правова культура майбутнього вчителя", "правова освіта", "правосвідомість", "правове виховання";
- обгрунтуванні положення щодо сутності правової культури особистості, пов'язаної з основами її професіоналізму;
- виявленні педагогічних умов формування правової культури студентів вищих педагогічних закладів освіти;
- створенні навчально-методичного комплексу, спрямованого на формування правової культури майбутнього вчителя.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що розроблено і впроваджено:

- експериментальні підручники з теорії держави та права (для студентів вищих педагогічних закладів освіти);

- навчальний посібник з основ правознавства України (для викладачів, студентів та вчителів загальноосвітніх і професійних навчальних закладів);
- методичні рекомендації до вивчення курсів "Основи правознавства", "Правова культура майбутнього вчителя";
- програми і навчально-тематичні плани спецкурсів "Правова культура майбутнього вчителя", "Правові основи еколого-валеологічного виховання", "Правова освіта учнівської молоді", "Теорія і методика правового виховання".

Основні концептуальні положення і рекомендації щодо формування правової культури майбутнього вчителя впроваджені в систему професійної підготовки майбутніх учителів у Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди, Сумському державному педагогічному інституті ім. А.С.Макаренка, Криворізькому державному педагогічному інституті, Красноградському педагогічному коледжі та Харківському інституті післядипломної освіти Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

Особистий внесок автора в одержанні наукових результатів полягає у: розробці концепції та теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми; визначенні сутності, змісту й структури правової культури майбутнього вчителя; розробці змісту правової освіти студентів; виявленні педагогічних умов формування правової культури студентів; розробці навчально-методичного комплексу щодо формування правосвідомості, правової поведінки та правової культури студентів.

Вірогідність та аргументованість одержаних результатів забезпечуються методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів відповідно до мети, гіпотези та завдань дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного і якісного аналізу здобутих результатів, статистичними методами обробки експериментальних даних, а також позитивними результатами впровадження експериментальної програми дослідження.

Апробація результатів дослідження. Результати виконаної роботи обговорювались на міжнародних і всеукраїнських конференціях і семінарах (Белгород, 1995; Київ, 1992; Кіровоград, 1993; Горлівка, 1994; Луцьк, 1995; Суми, Полтава, 1996; Харків, 1994, 1995, 1996, 1997); на Харківських обласних науково-практичних конференціях, педагогічних

читаннях, семінарах учителів, керівників закладів освіти різного типу, працівників правоохоронних органів; конференціях професорсько-викладацького складу Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди (1990-1997 рр.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в 28 наукових і науково-методичних роботах, зокрема 1-й монографії, 2-х підручниках, 2-х посібниках, 3-ох методичних рекомендаціях, 20-ти статтях в наукових вісниках і збірниках наукових праць. Загальний обсяг опублікованих праць за темою дисертації становить 65,75 друкованих аркушів.

На захист виносяться:

1. Теоретичні положення, які розкривають сутність, зміст, структуру, комплексний і інтегративний характер правової культури.
2. Концепція формування правової культури майбутнього вчителя.
3. Принципи відбору змісту правової освіти вчителя.
4. Педагогічні умови формування правової культури вчителя у вищих педагогічних закладах освіти.
5. Навчально-методичний комплекс спрямований на формування правової культури студентів.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, загальних висновків (обсяг основного тексту 379 сторінок), списку використаної літератури (438 джерел, з них іноземними мовами – 29) та 19 таблиць.

Основний зміст дисертації

У вступі обгрунтовано актуальність і ступінь дослідженості обраної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, концепцію та методологію дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне та практичне значення, особистий внесок здобувача, викладено основні положення, що виносяться на захист, а також висвітлено аспекти, пов'язані з апробацією та впровадженням результатів дослідження.

У першому розділі "Формування правової культури як педагогічна проблема" проаналізовано стан досліджуваної проблеми в педагогічній науці. Теоретичний аналіз літературних джерел з питань правової культури і правового виховання свідчить про те, що переважна більшість з них належить фахівцям-юристам. А тому тлумачення сутності цього питання має правознавчий характер: правова культура і правове виховання визначаються з погляду попередження злочинних дій

шляхом роз'яснення і застосування різних форм примусу. У працях Д.У.Абашидзе, Т.Ш.Сарішвілі, О.С.Саломаткіна, О.В.Татаринцевої, Н.М.Яковлевої викладено різні аспекти підготовки вчителя до попередження протиправної поведінки учнів загальноосвітніх шкіл. У монографії М.М.Фіцулі "Правове виховання учнів" обґрунтовуються педагогічні основи правового виховання учнів, у кожному розділі наголошується на необхідності формування в учнів морально-правової свідомості, вміння дотримуватися моральних і правових норм у своїй поведінці.

Ми ж ставимо своїм завданням всебічно розглянути правову культуру як педагогічну проблему і визначити теоретико-методологічні і методичні засади підготовки майбутніх учителів до її формування у вищому педагогічному закладі освіти.

У зв'язку з цим особливої ваги набувають вміння вчителя здійснювати правове виховання учнів. Збереження правової рівноваги і виконання законних вимог є основним завданням правового виховання. Забезпечувати його розв'язання можуть тільки педагоги з високим рівнем сформованості правової культури.

Правова культура вчителя є невід'ємною складовою його професіоналізму. фундаментальної підготовки та педагогічної майстерності. З одного боку, – це специфічний напрям педагогічної підготовки, а з іншого, – елемент усіх інших знань, умінь, навичок загальногуманістичної спрямованості, мотивів діяльності. Завдання процесу формування правової культури учителів полягають у здійсненні комплексу заходів, серед яких основними є ознайомлення з правами людини, прийнятими міжнародним співтовариством у Гельсінкі, знання положень Конституції України та необхідних нормативно-правових документів; знання законів про державну мову, про освіту, а також усіх офіційних матеріалів, пов'язаних із змістом навчальних предметів, які вони будуть викладати у загальноосвітніх школах та інших закладах освіти; поінформованість з питань екології і природокористування, збереження навколишнього середовища.

Загальнопедагогічний підхід до сутності правової культури майбутнього вчителя, розв'язання цих важливих освітньо-виховних завдань полягає в тому, що поширюється на студентів усіх спеціальностей вищих педагогічних закладів освіти. Правова культура майбутнього вчителя передбачає необхідність володіння певним обсягом

інформації, а також відповідне ставлення до неї та готовність і вміння здійснювати правове виховання учнів.

У розділі викладено структуру правової культури майбутнього вчителя, до якої входять наступні компоненти – блоки: **інтелектуально-інформаційний**: містить юридично-правові знання; культурологічне обґрунтування обов'язкового і бажаного, в основу якого покладено положення щодо обов'язковості прав і вимог закону; правові ідеали, що ґрунтуються на міжнародних актах; **морально-вольовий**: об'єднує різні аспекти ставлення до закону і права: готовність діяти згідно з ідеями, що об'єднують правову інформацію; переконаність у справедливості права, рівного для усіх громадян; **особистісно-діяльнісний**: включає правову поведінку; правові взаємини і відносини; правові дії; правові оцінки; **професійно-прагматичний**: поєднує педагогічні уміння, необхідні для правового виховання, а саме: професійно-педагогічну позицію як фундамент всієї педагогічної майстерності; практичні уміння з відбору правового матеріалу; уміння інтегрувати загальнопедагогічні, фахові й правові проблеми в кожній окремій навчально-виховній ситуації, враховуючи морально-психологічний стан учнів; готовність діяти в правовому полі разом з вихованцями

Єдність і взаємозумовленість структурних компонентів – блоків є основним показником сформованості правової культури майбутнього вчителя.

Сутність поняття "правова культура вчителя" завжди визначається відповідно до соціального замовлення суспільства щодо навчання і виховання підростаючого покоління. До 1991 року це поняття розглядалось здебільшого з ідеологічних позицій, а зміст його визначався дещо однобічно. Так, у працях О.С.Саломаткіна, Н.М.Яковлевої, В.І.Камінської узагальнено результати опитування тільки юристів-спеціалістів, водночас не приділено уваги майбутнім вчителям та працівникам закладів освіти.

Правову культуру вчителя можна визначити як відносно стійке структурне поєднання розумово-вольових і морально-психологічних інтегрованих між собою складових, які, гармонійно взаємодіючи, проявляються у світоглядно-освітній, професійно-педагогічній діяльності і в приватному житті.

Процес формування правової культури розглядається на основі мотиваційно-оцінних установок, які передбачають ідею дотримання норм права і закону кожним зокрема і всім суспільством в цілому. І якщо

юристи-психологи дійшли висновку, що люди, схильні до злочину, є такими, в яких не сформовано адекватне ставлення до закону, то педагогічний підхід сприятиме розв'язанню цього складного комплексу проблем на основі формування позитивного ставлення до права, правового виховання особистості.

У розділі викладено результати аналізу напрямів правового виховання і методики його здійснення, викладених у працях багатьох юристів (С.С.Алексєєв, С.В.Боботов, В.С.Венедиктов, Н.Т.Галочкін, М.М.Кейзеров, Н.Г.Ковалевська, А.К.Котов, В.О.Котюк, В.Н.Кудрявцев, Т.Д.Маркова, В.С.Струтинський, О.В.Татаринцева, В.М.Чиквадзе та інші). Однак, педагогічні аспекти не знайшли в них адекватного відображення.

Одержані дані враховано під час аналізу традиційного (табл. 1) та авторського (табл. 2) підходів до правового виховання і формування правової культури майбутнього вчителя.

Таблиця 1

Традиційний підхід до визначення сутності правової культури

1) Виховання правосвідомості через: – оволодіння правовими знаннями; – вироблення правових оцінок; – опанування регулятивною функцією правового виховання; 2) Формування правових установок 3) Опанування правовими нормами на рівні свідомості й відносин Завдання правового виховання: а) попередження порушення закону й попередження злочинності; б) формування позитивного ставлення вихованців до права й закону; в) розробка методів правового виховання	1) Правові знання; 2) Правові переконання (правосвідомість); 3) Правова поведінка; 4) Правові відносини; 5) Правопросвітницькі уміння (О.С.Саломаткін) або педагогічні уміння з правового виховання учнів Шляхи й умови формування правової культури майбутнього вчителя: а) постійне оновлення правових знань; б) опанування уміннями попередження злочинності серед неповнолітніх; в) опанування прийомами, формами і методами правового виховання учнів.
---	---

Авторський підхід до визначення правової культури

Правове виховання студента	Правова культура майбутнього вчителя
1) Формування правосвідомості студентів: – опанування правовими знаннями; – позитивне ставлення до права; – правові переконання як основа соціальної справедливості й захищеності кожної особи; – правові оцінки правової поведінки 2) Правова поведінка 3) Правові стосунки 4) Правові дії 5) Правова вихованість студента як моральна норма поведінки, в основі якої лежить єдність свідомості (усвідомлення справедливості права й закону, сприйняття правової поведінки й правоузгодженої діяльності як природної основи життя й професійної діяльності).	1) Правосвідомість: – правові знання; – усвідомлення справедливості й прагматичної індивідуальної і загальної цінності права; – правові переконання 2) Правова поведінка 3) Правова діяльність учителя як складова його професіоналізму, що проявляється у виховуючих відношеннях учитель-учень, учитель-батьки, учитель-керівники школи; у світогляді й ідейних переконаннях, які є спонукальною силою педагогічної діяльності вчителя. Правова культура вчителя є складовою його загальнопедагогічної майстерності й професійної культури.

На основі порівняльного аналізу викладених вище та інших підходів зроблено висновок, що майбутні вчителі в своїй професійній діяльності зможуть забезпечити належний рівень правового виховання учнів, якщо під час навчання у вищому педагогічному закладі освіти:

- а) оволодіють системою правових знань;
- б) сформують правові переконання (правосвідомість);
- в) оволодіють педагогічними вміннями правового виховання у загальноосвітніх і професійних закладах відповідно до мети і завдань діяльності на основі положень концепції гуманітаризації загальної середньої освіти в Україні. Останнє передбачає також відповідний рівень

соціально-правової активності вчителя, оскільки тільки активна позиція вихователя в поєднанні з високим рівнем теоретичної і методичної підготовки може гарантувати позитивні результати в його освітньо-правовій діяльності.

Необхідно також зазначити, що правова культура вчителя може бути успішно сформована за умови всебічного аналізу сучасного стану правових засад України, в тісному взаємозв'язку та з урахуванням інших факторів всебічного й гармонійного розвитку особистості в демократичній державі.

Правосвідомість майбутнього вчителя формується ефективно за умови врахування його індивідуальних особливостей і характеру сімейних відносин, у яких він перебуває. У нашому суспільстві формування правосвідомості особистості відбувається як стихійно, так і в результаті діяльності органів (законодавчих, виконавчих) та навчальних закладів різних рівнів акредитації.

Правосвідомість і моральне переконання формується в системі громадських відносин і оцінок, що складаються під впливом низки факторів, зокрема поведінки найближчого оточення. Можна погодитись з тим, що правова культура певною мірою є елементом морального розвитку особи (С.Й.Гессен, І.Ф.Харламов). Вона є важливою умовою соціалізації особистості вихованця, сприяє його самореалізації, визначенню свого місця в житті, щоб домогтись успіху й гарантій матеріального добробуту, морально-психологічного захисту.

Якщо в минулі десятиліття правова культура особистості формувалась у діяльності широкої мережі різних соціальних інституцій політичного виховання й самоосвіти, що функціонували в кожному навчально-виховному закладі і в кожній установі, то останніми роками майже припинилась їх діяльність і, відповідно, послабився спеціальний виховний вплив. Внаслідок цього має місце помітне зростання порушень закону. Переорієнтація соціально-економічного й політичного розвитку держави вимагає нового підходу до формування правової культури.

Конституція України дає законні підстави для розробки нової парадигми розв'язання всього комплексу проблем правового виховання в нашій державі. Основний закон дає право на забезпечення знання прав, свобод і обов'язків кожної людини і громадянина. На наш погляд, такі права й обов'язки поширюються передусім на загальноосвітню школу, яка потребує нових підручників, а головне – вчителів, які б усвідомлювали глибинний зміст перетворень в нашій державі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем формування правової культури (Д.У.Абашидзе, Д.І.Водзінський, Н.Г.Галочкін, Д.І.Дулов, А.К.Котов, В.С.Струтинський, В.О.Яковлев) дає підстави для формування положення про те, що професійна підготовка вчителя передбачає оволодіння знаннями із спеціального предмета, теоретичну й методичну, психолого-педагогічну готовність до виховної роботи та до пропаганди педагогічних і правових знань серед батьків, колег, а також соціально-педагогічну активність, яка є виявом його громадського призначення і відіграє значну роль у розвитку держави в цілому; формування професійної майстерності пов'язується з розвитком особистісних якостей, високої "Я-концепції".

У другому розділі "Зміст правової освіти студентів педагогічних вузів як основа становлення їх правосвідомості" розглядаються зміст, форми, особливості правової освіти майбутніх учителів та функціональне призначення правосвідомості.

Дослідження теоретико-методологічних засад формування правосвідомості як елемента правової культури майбутнього вчителя дало змогу дійти висновку, що правове виховання є невід'ємною складовою цілісної навчально-виховної системи заходів, яка ефективно спрацьовує за умови дотримання законів і прав, вироблених суспільством для свого обслуговування не тільки на рівні знання, свідомості, але й, що є особливим й найбільш значущим показником, на рівні поведінки й правовідповідних стосунків. Правові норми й моральні правила формують відповідну правосвідомість особи для того, щоб забезпечити гармонію і злагоду окремого громадянина з іншими громадянами, співробітниками, членами сім'ї та з державою. Тому ми вводимо обов'язкову систему знань або правову інформацію про сутність права: норми права, ознаки норми права, санкції за порушення норми права; ознаки нормативно-правових актів та їх відмінність від актів застосування норм права; поняття "правомірна" і "правова поведінка"; правопорушення та їх ознаки; функції юридичної відповідальності та її види, підстави для притягнення до юридичної відповідальності; законність, правопорядок, особливості правопорядку, структура і зміст правопорядку; правова ідеологія і правова психологія.

Ідея правової культури як і її зміст, обсяг знань і вимог, принципи й форми здійснення є такою, що ґрунтується на законах держави й міжнародних угодах, створених міжнародними інституціями для того, щоб зберегти довкілля, узгодити спільні дії у такий спосіб, щоб

підтримувати мир, спокій і злагоду між народами та сприяти науково-технічному й соціально-політичному прогресові. У зв'язку з цим студентам необхідно оволодіти змістом знань з основ міжнародного, конституційного, адміністративного, екологічного, фінансового, банківського, податкового, сімейного, цивільного, кримінального права.

Для ефективного формування культурного потенціалу особистості майбутнього вчителя необхідно добирати не тільки матеріал із спеціальності з відповідним психолого-педагогічним спрямуванням, але й враховувати відповідну правову інформацію, пронизуючи нею усі напрями його професійно-педагогічної підготовки до навчально-виховної діяльності відповідно до правових норм, забезпечуючи входження феномену правової культури вчителя в загальне професійно-педагогічне утворення, яким є його фахова майстерність (професіоналізм).

Для конкретизації правової діяльності майбутнього вчителя й формування певних умінь і навичок доцільно добирати відповідний матеріал, обґрунтовуючи його призначення і розкриваючи його основні функції в навчально-виховній діяльності. З урахуванням викладених вище положень були створені підручники, навчальні посібники, а також розроблені спецкурси з основ теорії та методики правового виховання, які перевірялись під час проведення експериментальних занять.

З метою формування правової культури вчителя здійснювався відбір такого юридичного матеріалу, який водночас був би корисним і потрібним для кожного, оскільки сприяв би ефективному розв'язуванню як особистих, так і професійно значущих проблем. Саме збереження правової рівноваги й виконання вимог закону усіма членами суспільства є основним завданням формування правової культури вихованця.

На різних етапах наукового пошуку приділялась значна увага формуванню важливого елемента правової культури як правосвідомість, що виконує регулюючі функції у життєдіяльності індивідуума, допомагає йому визначати відповідну поведінку і реакцію на події об'єктивного і суб'єктивного характеру. Правосвідомість розглядається нами як система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, котрі відображають ставлення індивіда, групи, суспільства до діючого, колишнього та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

Ключовий аспект правосвідомості – усвідомлення особистістю цінностей природного права, прав і свобод людини та оцінка діючого права з точки зору його відповідності загальнолюдським цінностям, які знайшли підтвердження у міжнародних документах про права людини.

Правосвідомість не тільки виражає ставлення індивіда до правової дійсності, але й спрямовує суб'єктів права на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує й моделює їх.

Розвиток правосвідомості особистості – процес тривалий, складний, суперечливий. У процесі правового виховання вчитель домагається успіхів тільки тоді, коли усвідомлює сутність і знає закономірності становлення правосвідомості окремого учня.

Проблема формування індивідуальної правосвідомості пов'язана не тільки з теоретичним аналізом її структури. Вона має велике практичне значення, щоб правові ідеї, уявлення, погляди могли перетворитись у поведінку, вчинки, відповідну правову діяльність, у конкретні дії. Вони, передусім, як свідчить наше дослідження, повинні стати переконанням конкретних осіб, надбанням особистісного досвіду кожного пересічного громадянина.

У дисертації обґрунтовується положення про те, що правосвідомість окремого вихованця формується під впливом громадськості, адже він є членом своєї родини, котра має своє певне коло друзів, співробітників та сусідів, світосприйняття і правосвідомість яких мають своє певне забарвлення, яке позначається і на правових поглядах наших студентів і всіх інших людей, що спілкуються з ними. Все це свідчить про безпосередній зв'язок і взаємовплив правових стосунків, оцінок, суджень, що виникають і, в свою чергу, стають показниками спільності окремих ознак правосвідомості. Таким чином, правосвідомість і правова культура за своїм змістом мають суспільне походження. На основі узагальнення результатів наукового пошуку на цьому етапі дослідження визначено компоненти процесу формування правосвідомості, зокрема:

1) оволодіння правовими знаннями, їх накопичення. Правові знання майбутній учитель здобуває в процесі вивчення відповідних курсів про державу і право в Україні та інших навчальних предметів: фахових, загальногуманітарних і загальноосвітніх, психолого-педагогічних, методичних, а також під час проходження різних видів педагогічної практики. Збагачення правовими знаннями сприяє формуванню правових переконань, які є складовими наукового світогляду майбутнього вчителя;

2) формування вмінь давати правові оцінки поведінці, вчинкам власним й інших осіб у спеціально створених навчально-виховних ситуаціях, у ході педагогічної практики;

3) оволодіння соціальним досвідом попередніх поколінь на основі вивчення предметів гуманітарного й мистецтвознавчого циклів. Особливе місце тут посідає література;

4) вправлення у правовій поведінці, вчинках, стосунках. Якщо цей процес керований та корегований вчителем, викладачем, то значно зростає й рівень сформованості правової культури особистості.

У третьому розділі "Формування правової культури студентів педагогічних вузів в контексті їх професійно-педагогічної підготовки" розглянуто організаційно-методичні засади навчання студентів правовим основам діяльності.

На основі теоретичного аналізу та вивчення реального стану розвитку незалежної демократичної України нами визначено основні педагогічні принципи правової освіти майбутнього вчителя, зокрема:

– Повага до природного права дитини, людської особистості взагалі на життя, навчання, виховання, вільне від усіх видів насилля. Відповідно до цього принципу відбирався фактичний матеріал про права й обов'язки людини, про ідеї природовідповідності виховання, покладені в основу прогресивних педагогічних доробок минулого й сучасного. На експериментальних заняттях всебічно розглядались ідеї свободи, вільного розвитку й саморозвитку та визначались можливі педагогічні шляхи навчання учнів розумінню сутності свободи як високого людського обов'язку, поваги й самоповаги до вільного вибору в житті. Право вибору є основним правом і обов'язком демократичної педагогіки.

– Принцип дотримання соціальної справедливості, яким слід керуватись не тільки у процесі висвітлення питань правосвідомості й правопорядку, але й на всіх інших етапах навчально-виховної діяльності. Соціальна справедливість передбачає рівність перед законом усіх громадян: від Президента держави до студента, учнів, будь-якого громадянина. Таким чином, принцип рівності, соціальної справедливості, якому відповідає вся правова й законодавча система нашої країни, також є запорукою ефективності у формуванні правової культури студента – майбутнього вчителя.

– Організація та відбір навчального матеріалу й здійснення всього процесу формування правової культури на основі індивідуально-особистісного підходу. Цей принцип є і умовою, і показником ефективності професійного формування вчителя.

Відповідно до розробленої нами методики на різних етапах експериментального дослідження передбачалось:

- включення правознавчого матеріалу в усі форми й види занять при вивченні основ наукових знань – під час вивчення фахових, загальноосвітніх і психолого-педагогічних дисциплін.
- визначення важливих напрямів для створення спеціальних навчальних курсів та вивчення їх як провідних з усіма компонентами: історичними довідками, теоретичним обґрунтуванням і практичним застосуванням та визначенням перспектив їх подальшого розвитку.
- обов'язковим і необхідним елементом організаційної системи правового виховання в аспекті педагогічного професіоналізму є забезпечення позитивної мотивації процесу формування правосвідомості й правової культури майбутнього вчителя. Індивідуалізація усієї методичної роботи з питань правового виховання є важливим фактором, що сприяє розв'язанню усіх аспектів цієї проблеми.

Визначення організаційно-методичних засад правового виховання забезпечує розв'язання багатьох важливих питань правосвідомості й дотримання правопорядку, оскільки дає змогу: забезпечити формування свідомої дисципліни й дисциплінованості як риси характеру в контексті морального виховання особи; розвивати і зміцнювати бажання й активну позицію щодо дотримання норм закону; формувати правовідповідні відносини між окремими учасниками освітньо-виховного процесу.

Запропоновано систему педагогічних прийомів, спрямовану на ефективне розв'язання завдань, формування правосвідомості як елемента правової культури майбутнього вчителя. Її сутність полягає в дотриманні системно-структурного підходу до її визначення і застосування. Вона охоплює набір прийомів і педагогічних умов, які забезпечують оволодіння найновішою правовою інформацією загального характеру та формування відповідної правової позиції на основі засвоєних знань; ознайомлення з конкретною дією вимог норм закону на практиці; спостереження й оцінка стану сформованості правової культури на різних факультетах, аналіз окремих правових норм та педагогічних заходів з формування правової культури.

Саме система заходів, визначення змісту правової освіти, методичних прийомів його вивчення, використання відповідного фактичного матеріалу правового спрямування з поєднанням різних форм і методів навчання підвищує ефективність процесу формування правової культури майбутнього вчителя і являє відповідну систему педагогічних

умов, яка і є предметом наукового аналізу на цьому етапі нашого дослідження.

У дисертації викладено умови успішного педагогічного впливу на формування правосвідомості й високої правової культури майбутніх вчителів. До них віднесено:

І. Посидання різноманітних організаційно-методичних форм проведення всієї навчально-виховної роботи з теми. Запропонована нами методика відрізняється від усіх досі відомих тим, що в ній практично здійснено системно-структурне поєднання теоретичних і практичних методів, морально-психологічних і чисто правових підходів. Мова йде про те, що завдяки такому підходу майбутні педагоги були поставлені в реальні навчально-виховні умови, які вимагали від них здійснення творчого пошуку, науково-дослідницької роботи, проведення конкретних спостережень з різних напрямів правового виховання учнів і студентів у загальноосвітніх школах та на різних факультетах університету, узагальнення результатів своєї діяльності, оцінювання свого та іншого досвіду.

Для реалізації такої методики у процесі експериментальної роботи було запропоновано:

а) підручники і посібники, за якими навчалися студенти експериментальних груп, вчителі середніх шкіл, викладачі вищих педагогічних закладів освіти, які працювали за нашим керівництвом;

б) тематичні плани і бібліографічні покажчики рекомендованої літератури та інших джерел із спецкурсів: "Правова культура майбутнього вчителя" і "Правові основи еколого-валеологічного виховання", "Правова освіта учнівської молоді", "Теорія і методика правового виховання";

в) методичні рекомендації для педагогів з питань правового виховання;

г) написання навчально-методичних розробок з цих проблем студентами експериментальних груп;

д) безпосереднє проведення студентами навчально-виховних занять.

У розділі викладено теоретичне обґрунтування навчальної програми з курсу "Правова культура майбутнього вчителя", яка відображає зміст правової культури та найбільш важливі джерела, за якими необхідно знайти відповіді на поставлені питання.

Перевірено й обґрунтовано ефективність і доцільність використання ряду позанавчальних (позааудиторних) форм проведення занять, зокрема:

диспуту в школі з окремих правових питань, визначених самим студентом під час вивчення ним стану правового виховання у загальноосвітній школі, де відбувалась педагогічна практика; відбір, демонстрація і обговорення 1-2 художніх кінофільмів, у яких прямо чи опосередковано піднімаються питання дотримання правових вимог і обов'язків; відвідування музею криміналістики Національної юридичної академії та музею при УМВС по Харківській області, ознайомлення з ходом розв'язання окремих правових питань у відділах внутрішніх справ, прокуратурі, районних судах; організація і керівництво однією із форм правової освіти. Відповідно до запропонованої нами методики студенти проходили стажування у кінолекторіях, кіноклубах, клубах шляхово-транспортних пригод, об'єднаннях юних друзів міліції, інспекціях у справах неповнолітніх, гуртках юних кінологів, клубах зелених, юних пожежників, голубих патрулів; вони брали участь у підготовці і проведенні настановчих семінарів та підсумкових науково-практичних конференцій з питань правової культури.

Узагальнення результатів експериментальної роботи свідчить, що саме поєднання заходів теоретико-методологічного, історико-педагогічного характеру, ідеологічного (від слова ідея – основа, провідна думка) з організаційно-методичними сприяє, поряд з іншими факторами, забезпеченню сформованості відповідного рівня правосвідомості як елемента правової культури, що є складовою його професійної підготовки.

II. Добір і систематизація такого фактичного правознавчого матеріалу, в якому б чітко простежувалась індивідуально-особистісна значущість його змісту і який би органічно входив до системи наукової інформації, корисної і цікавої для студента. Наше дослідження показує, що саме такий зміст активізує аналітико-синтетичну діяльність студента, посилюючи відповідну позитивну мотивацію. Доведено, що позитивну мотивацію щодо змісту правової освіти, поряд з визначеністю позитивного змісту й методики, забезпечують такі матеріали, що розкривають і стверджують його гуманістичну спрямованість, демократичний характер загальнодержавницьких прав, що вимагає дотримання особистістю і відповідних обов'язків. Серед них: національна ідея як системоутворюючий елемент демократичної політичної ідеї й утвердження незалежної суверенної держави України; державницька ідея: "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава" – (Стаття 1 Конституції України);

гармонізація національних (етнічних) відносин, інтересів і міждержавних, міжконтинентальних, світових проблем.

Як показало дослідження, зіставляти писані права і закони з конкретною поведінкою, мислити правовими категоріями і діяти відповідно до правових норм і законів, давати оцінку правовим явищам, поєднувати знання і особисті реальні, дійсні переконання можна лише за умови дотримання визначених нами вимог та шляхом залучення студентів до науково-педагогічного пошуку на різних етапах навчально-виховного процесу. Обов'язковими при цьому є готовність й уміння аналізувати правові ситуації, вчинки й окремі дії, відповідно зіставляючи їх зі своїми переконаннями.

Обґрунтовані педагогічні умови забезпечують відповідний рівень сформованості правосвідомості як елемента правової культури майбутнього вчителя, складають систему відповідних прийомів, тісно пов'язаних між собою. Вони є доступними за змістом і цікавими для кожного студента, оскільки охоплюють всі сфери пізнавальної діяльності: інтелект (потрібно спостерігати, порівнювати, зіставляти, аналізувати, встановлювати спільне та відмінне), волю (необхідно дотримуватись певної системи дій, враховувати вимоги тих установ, до яких доводиться звертатися), почуття (необхідність давати оцінки й самооцінки, організовувати учнів різного віку з метою виконання низки певних правових вимог та ін.).

У четвертому розділі "Формування правової поведінки і підготовка до правової діяльності майбутнього вчителя" викладено результати експериментальної роботи у педагогічних закладах освіти.

На основі соціально-психологічних і педагогічних спостережень, проведення експериментальних занять нами обґрунтовано певну систему правових знань студентів, основні ідеї яких стали їх правовими переконаннями, що втілюються в життєві індивідуальні позиції вихованців, їх правовій поведінці й правових стосунках, в оцінках правових чи протиправних актів.

Термін "правова поведінка" вживається нами для означення зовнішнього прояву внутрішніх установок виховання на самореалізацію через різні види діяльності. Правова поведінка вчителя є вагомим фактором впливу на свідомість, волю й взаємовідносини, що складаються між усіма учасниками навчально-виховного процесу. Вона є і активним засобом самовиховання, самореалізації особистості.

Засвоєні загальнонаукові й правові знання, сформовані переконання, правова поведінка й правові стосунки особистості та уміння давати їм відповідну правову оцінку становлять правову культуру особистості. Але якщо мова йде про вчителя, то в поняття правової культури, поряд з вище зазначеним, ми включаємо ще й фактичну морально-психологічну готовність і вміння вести роботу з правового виховання учнів.

Критерії сформованості правової культури визначено трьома показниками: свідомим оволодінням правовими знаннями й основними правовими категоріями; дотриманням основних правових вимог у професійній діяльності і приватному житті; опануванням педагогічними уміннями підготовки проведення заходів з правового виховання учнів. Формування правосвідомості забезпечується усіма видами і формами навчання, виховання і освіти: в навчальному процесі при вивченні конкретного навчального предмета, методології й методики його викладання, психології, педагогіки, спеціальної навчальної дисципліни "Правова культура майбутнього вчителя", в якій інтегровано знання курсу основ правознавства, а також при проведенні різних видів аудиторних і позааудиторних занять.

Показниками сформованості правосвідомості є правові знання, правові оцінки, певне ставлення до них. Позитивна мотивація правових знань включається нами в зміст поняття правосвідомості. Взагалі феномен правосвідомості ми кваліфікуємо як позитивний правовий компонент загальної культури особистості.

З метою визначення рівня правосвідомості використовувалась система різноманітних завдань. Наведемо деякі з них. Так, студентам було запропоновано тести, в яких коло питань обмежувалось трьома визначеними вище основними суспільно-особистісними ролями: громадянин, працівник, член родини. Оцінки давались за п'ятибальною системою. Результати тестування відображені в таблиці 3, де чисельник позначає виставлену оцінку, а знаменник – кількість студентів, які її отримали.

Рівень сформованості правосвідомості студентів

<i>Запитання правового характеру</i>	<i>До експерименту</i>		<i>Після експерименту</i>	
	<i>контр. гр.</i>	<i>експер. гр.</i>	<i>контр. гр.</i>	<i>експер. гр.</i>
I. Громадянин				
1. Повага до Конституції	3/22	3/24	4/23	5/24
5. Відповідальність за долю держави	3/20	3/19	4/20	5/21
7. Бережливе ставлення до національного багатства	4/21	4/20	4/21	5/24
10. Бережливе ставлення до природи	5/15	5/16	5/20	5/25
15. Виконання громадянських обов'язків	4/20	4/19	4/24	5/23
16. Виконання громадських обов'язків	4/19	4/18	5/17	5/21
II. Працівник				
2. Організованість, дотримання і виконання функціональних обов'язків	3/15	3/14	4/23	5/24
4. Обов'язковість правових знань	3/15	3/16	3/20	4/24
13. Діловитість і підприємливість	3/16	3/17	4/16	5/22
14. Відповідальність за результати праці	4/15	4/16	5/12	5/23
III. Член родини				
2. Відповідальність при виконанні сімейних обов'язків	3/15	3/16	4/16	4/24
5. Дотримання гігієнічних правил	4/20	4/21	5/16	5/21
9. Знання законодавчих актів про шлюб	4/17	4/18	4/20	5/23
10. Знання діючого законодавства про права дитини	5/20	5/19	5/21	5/25
15. Рівноправність прав і обов'язків	5/18	5/20	5/20	5/25

Як свідчить аналіз викладених вище даних, в експериментальних групах майже вдвічі зросла питома вага правових питань, що підтверджує доцільність запропонованої нами системи педагогічних умов.

На другому етапі експериментальної роботи після проведення диспуту (в обох групах) на тему: "Що нам заважає добре жити?" була запропонована письмова робота (твір). Подаємо узагальнені варіанти відповідей (табл.4).

Визначення рівня правосвідомості

Контрольна група	Експериментальна група
Найбільш заважає жити криза неплатежів, внаслідок якої не виплачується заробітна плата.	Незнання своїх законних прав часто приводить до неприємностей як у сім'ї, так і на виробництві.
Після утворення незалежної України як самостійної держави стали зростати безробіття і знижуватись загальний життєвий рівень.	У сучасний період заохочуються індивідуальна ініціатива, спроби підприємницької діяльності, право на приватну власність, а більшість керівників державних установ чинять перепони.
Заважає відсутність уваги і піклування з боку державних установ.	Найбільш заважає те, що керівники, директори установ часто порушують права людини: право на свободу слова; не знають про верховенство права.

Студенти експериментальної групи вказують, що розуміння змін у державі зумовлює необхідність посилення уваги до окремої особи, захисту її прав і ініціатив, а відповідно – більш високої відповідальності за результати своїх дій, вчинків та за поведінку.

Водночас студенти контрольної групи вбачають причини негараздів у поганій роботі будь-кого іншого, певної установи, особи, тобто звинувачення за дискомфорт спрямовується на третю особу, а не на себе ("хтось винен, повинен, зобов'язаний"). Спостерігається нижчий рівень в оцінках ініціативності, тобто самовідповідальності, майже відсутнє прагнення активного пошуку самовираження, самовдосконалення.

Отже, правова поведінка є результатом і показником ефективності формування правової культури вихованця. Вона визначає і рівень засвоєних правових знань, і спрямованість діяльності, і характер мотивів, якими керується особа. Перевірка сформованості правової поведінки майбутнього вчителя здійснювалась нами за допомогою спеціально розроблених тестів і педагогічних завдань. Результати свідчать, що переважна більшість (студентів експериментальної групи (73%)) обирала найбільш гуманні й виважені рішення щодо учнів, які допускали порушення порядку чи не виконували прямих вимог учителя. Виявлено також прагнення дати свою версію, свій підхід до розв'язання педагогічних ситуацій, які пропонувались і розв'язувались. Це було в інтересах учня, його права на особисту повагу. Глибоко засвоєні

педагогічні й правові знання про освіту, навчання, виховання стають фундаментом професійно-педагогічного мислення і є основою формування умінь. В умінні вчителя вести роботу з правового виховання учнів реалізується інтеграція знань з усіх галузей наукової інформації (психолого-педагогічних, філософських, соціолого-політологічних, з фахового предмета) з погляду втілення в них провідних ідей у реальному процесі – формуванні правосвідомості як елемента правової культури учнів. Уміння здійснювати правовиховну роботу, як і будь-які інші педагогічні уміння, реалізуються на трьох основних рівнях, якими є: адаптивний, свідомий, евристичний. Динаміку рівнів сформованості педагогічних умінь відображено у таблиці 5.

Таблиця 5

Динаміка рівнів сформованості педагогічних умінь

<i>Рівні сформованості педагогічних умінь</i>	<i>Групи (%)</i>			
	<i>експериментальні</i>		<i>контрольні</i>	
	<i>контр. гр.</i>	<i>експер. гр.</i>	<i>контр. гр.</i>	<i>експер. гр.</i>
адаптивний	83,1	23,4	82,2	55,5
свідомий	13,9	57,8	13,8	39,1
евристичний	3,0	18,8	4,0	5,4

Аналізуючи рівні сформованості педагогічних умінь майбутніх учителів, можна констатувати, що збільшилась кількість студентів, у яких сформовано евристичний рівень (з 3% до 18,8%) та свідомий рівень (з 13,9% до 57,8%). Це можна пояснити тим, що діяльність, спрямована на формування педагогічних умінь з питань правового виховання є необхідною частиною цілісного процесу професійної підготовки вчителя. Запропонована нами методика враховує доцільність і впровадження цілісної системи освітніх впливів на студента з метою виховання вчителя-спеціаліста, професіонала, майстра навчально-виховної діяльності.

По-перше, під час вивчення психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін було запропоновано включати офіційні матеріали, закони, державні акти, які мають регулювати діяльність навчально-виховних установ і визначають місце окремої особи у суспільстві і в навколишньому середовищі взагалі.

По-друге, організація спостережень студентів за діяльністю вчителів під час навчальних і виховних занять (під час відвідування шкіл) з погляду дотримання правових і законних норм і вимог. Цей етап дає

зможу нагромаджувати факти щодо реальних подій правового характеру в шкільній практиці. Формування вміння виявляти педагогічні факти і явища, давати їм належну оцінку є важливим елементом у структурі педагогічного вміння.

По-третє, в процесі підготовки й проведення різних видів педагогічної практики створюються умови для переведення теоретичних знань у практичну навчально-виховну діяльність, поєднуючи при цьому інформацію з реальними правовими стосунками, взаємовідносинами, вчинками, поведінкою.

По-четверте, студент веде щоденник педагогічних спостережень, який сприяє їх аналізу, оцінюванню результатів навчально-виховної діяльності; визначенню бажаних змін і перспектив.

У ході дослідження для всіх студентів експериментальних груп були обов'язковими для виконання різні види письмових робіт. За нашими даними, письмові роботи засвідчували і рівень правознавчих і педагогічних знань, і ставлення до них, оцінювання правових ситуацій з позицій майбутнього вчителя і як окремої особи.

Обраний нами емоційно-індивідуальний, особистісно-індивідуальний підхід до процесу формування правової культури студентів передбачає обов'язкове залучення кожного з них до різних видів навчально-виховної діяльності, що сприяє здійсненню ідеї індивідуалізації навчання.

На основі узагальнення результатів експериментальної роботи визначено рівні сформованості правової культури майбутніх учителів на різних її етапах, а також виявлено динаміку розвитку рівнів сформованості правової культури (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка розвитку рівнів сформованості правової культури

<i>Рівні сформованості правової культури</i>	<i>Групи (%)</i>			
	<i>експериментальні</i>		<i>контрольні</i>	
	<i>контр. гр.</i>	<i>експер. гр.</i>	<i>контр. гр.</i>	<i>експер. гр.</i>
високий	-	8,4	-	-
середній	27,6	57,6	29,4	42,7
низький	72,4	34,0	70,6	57,3

Високий рівень правової культури характеризується сформованістю й активним функціонуванням усіх компонентів системи і проявом стійкої потреби та прагнення до їх подальшого удосконалення: повні та глибокі психолого-педагогічні, правові знання, сформовані вміння й навички і

систематичне, цілеспрямоване їх використання в своїй діяльності, творча реалізація набутих знань, умінь та навичок у процесі діяльності.

Для середнього рівня характерний помітний прояв одних компонентів і майже повна відсутність інших: не сформована система знань, умінь і навичок, нечіткі уявлення про методи й прийоми діяльності, інтуїтивний підхід до аналізу різних ситуацій і невміння розв'язувати їх, недостатньо виражене прагнення до самовдосконалення.

Особливістю низького рівня є недостатня сформованість або повна відсутність необхідних компонентів правової культури, зокрема в її формуванні та вдосконаленні.

Значно зросла кількість студентів експериментальних груп, у яких сформовано високий і середній рівні правової культури внаслідок переходу з низького рівня. Узагальнення результатів педагогічного тестування, масового опитування учнів, учителів, керівників закладів освіти, методи кількісного і якісного аналізу експериментальних даних дало змогу підтвердити доцільність визначених шляхів і методів розв'язання досліджуваної проблеми

У загальних висновках викладено основні результати теоретичної та методичної розробки проблеми формування правової культури майбутнього вчителя.

Висновки

1. Правова культура має загальнопедагогічне значення, оскільки вона є обов'язковим елементом навчання, виховання і освіти кожного громадянина України. Правова культура є стійким поєднанням інтелектуально-емоційного, морально-вольового і особистісного компонентів, які цілісно впливають на формування правосвідомості й правових переконань. Гармонія і злагода в житті суспільства та особистості можлива тільки за умов рівності всіх і кожного перед законом.

Процес формування правової культури стає результативним тільки за умов передачі правової інформації особистості з одночасним формуванням усвідомлення корисності й необхідності опанування нею з метою наступного застосування у професійній діяльності та повсякденному житті. Основним показником сформованості правової культури майбутнього вчителя є взаємозумовленість структурних компонентів – блоків (інтелектуально-інформаційний, морально-правовий, особистісно-діяльнісний, професійно-прагматичний), готовність і здатність до правових дій, які цілісно впливають на

формування правосвідомості й правових переконань, а також постійне самовдосконалення з цього напрямку.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що: правові знання повинні засвоюватись студентами в процесі навчання відповідно до вимог Конституції України (ст.57), яка гарантує: "Кожному... право знати свої права і обов'язки"; правосвідомість студента та учня формується не одним будь-яким навчальним предметом чи засобом, а системою усього змісту освіти: соціально-гуманітарними навчальними дисциплінами, предметами математичного й природничого циклів, а також мистецтвознавчими та культурологічними факторами; структура правосвідомості виховання вимагає від учителя знання самої суті прав і обов'язків громадян і уміння організовувати та здійснювати правову освіту у органічному зв'язку з озброєнням учнів основами наукової інформації з основних правознавчих дисциплін; позашкільна навчально-виховна діяльність організовується і здійснюється на основі діючої Конституції України, Закону "Про освіту", Закону "Про мови", Державної Програми правової освіти населення України", що вимагає систематичної праці з формування правової поведінки кожної особи, які є складовими важливими чинниками правової культури індивіда.

2. Правова культура і її компонент – правосвідомість є обов'язковою умовою професійно-педагогічної підготовки вчителя. Правова культура і правосвідомість вчителя – невід'ємні, обов'язкові елементи його професіоналізму. В процесі дослідження з'ясовано, що рівень професійно-педагогічної майстерності майбутнього вчителя зростає, якщо у підготовці майбутнього вчителя на різних факультетах органічно включати й розв'язувати завдання з основ правового виховання та дотримуватись таких вимог, як: поєднання різних форм навчання майбутнього вчителя, здійснення різними засобами групових, індивідуальних, потокових занять з правових дисциплін та під час проведення педагогічної практики; застосовування елементів судового красномовства в процесі підготовки студента до проведення правоохоронної й правопросвітницької діяльності; забезпечення єдності раціонального й емоційного впливу під час вивчення й використання правових знань; формування установки на абсолютну обов'язковість дотримання правових норм поведінки кожним учасником навчально-виховного процесу, кожним громадянином України; забезпечення розуміння корисності, переваг дотримання правової культури кожною

особою тому, що це захищає її від свавілля будь-яких інших осіб чи установ.

Розуміння вчителем правових норм і правової культури як складових своєї професійної майстерності є підґрунтям і для власного соціального захисту.

3. Професійно-педагогічна майстерність успішно формується і стає елементом професіоналізму, якщо майбутній вчитель оволодіває ідеєю загальності й конкретності правової культури особистості, що базується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання.

4. Обґрунтовано й впроваджено в навчально-виховний процес систему заходів з формування правової культури вчителя як шляхом вивчення і засвоєння правових знань в процесі вивчення спеціального курсу "Правова культура майбутнього вчителя", так і під час проведення різних видів педагогічної практики та інших позааудиторних занять, в тому числі – індивідуальних. Сутність системи методичних заходів полягає в тому, що вона органічно входить у живий реальний процес навчання і виховання майбутнього вчителя. До компонентів розробленої системи віднесено:

- засвоєння законних прав і свобод особистості в зв'язку із завданнями збереження екології і використанням природного права громадянина на життя у злагоді й мирі з усім довкіллям (біо-, гео-, соціо-) може вільно відбуватись за умови залучення відповідної інформації під час вивчення запропонованих інтегрованих спецкурсів та інших навчальних дисциплін, особливо педагогіки, психології, політології та методики викладання;
- право на здорове середовище життєдіяльності з'ясовується в школі, у вищому педагогічному закладі освіти під час вивчення психології, валеології, занять з фізичного виховання, проведення гурткової і науково-дослідної діяльності;
- підготовка й проведення ділових і рольових педагогічних ігор, спрямованих на формування правосвідомості як елемента правової культури;
- залучення до процесу формування правової культури майбутнього вчителя провідних працівників органів правопорядку і законності;
- вивчення та обговорення літературних джерел різного характеру, в яких висвітлюються правові питання. Це твори художньої,

мемуарної, науково-популярної та публіцистичної літератури. збірники судових промов провідних адвокатів нашої держави та інших країн світу;

- можливі разові заходи глибокого емоційно-інтелектуального й морально-правового впливу: екскурсії до музеїв криміналістики, участь у науково-практичних конференціях і семінарах, зустрічі з керівниками прокуратури й адвокатури, суддями, журналістами.

Написання самостійних письмових робіт різного призначення: дипломна та курсова робота, реферат, доповідь, тези для виступу перед аудиторією на правові теми є важливим і цінним компонентом запропонованої системи. Для написання роботи студентові потрібно: відібрати джерела з теми, вивчити їх; скласти план, вивчити реальний досвід правового виховання у конкретних умовах навчального закладу; проаналізувати стан теоретичного й практичного розв'язання теми, визначити перспективи її розвитку. Користуючись самостійними власними засобами одержання теоретичної інформації і здійснюючи аналіз практики правового виховання, студент у процесі написання відповіді на поставлені питання оволодіває певною системою правових знань. Добираючи факти й конкретні докази на підтримку власних висновків, студент у процесі пізнавальної діяльності оволодіває методами аналізу навчально-правових колізій, оцінки, спостереження процесу формування правової культури і таким чином розширює і поглиблює рівень своєї правосвідомості й правової вихованості. Такий підхід до формування правової культури в процесі підготовки майбутнього вчителя є ефективним. У процесі виконання письмових робіт у студента активізуються пізнавальні процеси: увага, спостережливість, пам'ять, мислення, аналіз, синтез інформації й оцінки реальної практики правового виховання. Потреба об'єктивно оцінювати прочитане й побачене під час проведення практичних заходів сприяє опануванню майбутніми вчителями методикою оцінювання і самовизначення, їх підготовці до правового виховання учнів.

5. Педагогічні уміння правового навчання і виховання учнів на основі володіння інформацією про теорію і практику прав людини, знання конкретних умов їх реалізації, розуміння місця і значення теорії і практики правових дисциплін, готовності формувати свою правову поведінку відповідно до теоретичних ідей, будувати свої правові відносини з іншими особами та організовувати навчально-виховну роботу з правового виховання учнів. Суттєвими ознаками педагогічного

уміння здійснювати правове виховання учнів є конкретні дії, а саме: складання плану, написання сценарію або тексту майбутнього заходу та прогнозування його результатів, готовність дати оцінку ефективності своєї діяльності тощо.

6. У процесі дослідження підтвердилась ефективність обґрунтованого підходу й визначених принципів до відбору змісту, методики, ілюстративного матеріалу для експериментальних занять. Висока ерудиція і загальна культура, бездоганна вихованість особи вчителя в поєднанні з фаховою підготовкою і широкою освіченістю поряд з іншими факторами сприяли забезпеченню відповідного рівня його правової культури.

У дисертації визначено подальші напрями дослідження проблеми формування правової культури майбутнього вчителя, зокрема:

- психолого-педагогічні засади формування системи правових знань;
- принципи відбору і систематизації знань з основ сімейного, трудового та цивільного права;
- педагогічні умови формування правової культури особистості в навчальних закладах різного типу;
- порівняльно-педагогічний аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду підготовки педагогів до правового виховання учнівської та студентської молоді.

Основний зміст дисертації викладено в 28 публікаціях загальним обсягом 65,75 др.арк.

Монографії, підручники та посібники:

1. Подберезський М.К.Правова культура майбутнього вчителя: Монографія. -Харків: Основа, 1997. – 18 др.арк.
2. Скакун О.Ф., Подберезський М.К. Теория права и государства: Підручник. – Харків: Основа, 1997. – 22,5 др.арк. (авторських – 11,25 др.арк.)
3. Скакун О.Ф., Подберезський М.К.Теорія держави та права: Експериментальний підручник. – Харків: Основа, 1996. – 20,5 др.арк. (авторських – 10,25 др.арк.)
4. Подберезський М.К. Основи правознавства України: Навчальний посібник. -Харків: Основа, 1994. – 6,5 др.арк.
5. Рідний край: Навчальний посібник. Євдокимов В.І., Прокопенко І.Ф., Подберезський М.К. та інші. – Харків: ХДПІ, 1994. – 36,5 др.арк. (авторських 3 др.арк.)

Наукові статті, методичні рекомендації, матеріали конференцій:

6. Подберезський М.К. Методичні рекомендації до вивчення курсу "Основи правознавства". -Харків: ХДПУ, 1995. – 2 др.арк.
7. Подберезський М.К. Методичні рекомендації до вивчення інтегрованого курсу "Правова культура майбутнього вчителя". – Харків: ХДПУ, 1996. – 2 др.арк.
8. Подберезський М.К. Методичні рекомендації до вивчення курсу "Основи конституційного права України". – Харків: ХДПУ, 1996.-2 др.арк.
9. Подберезський М.К. Моральні почуття педагога як умова успішного правового виховання// Роль вузів у вирішенні проблеми безперервної освіти та виховання особистості.- Київ. -1995. – Т.2. -0,5 др.арк.
10. Подберезський М.К., Васильєва М.П., Лисяк К.І. Соціально-педагогічні проблеми зміцнення здоров'я майбутніх учителів // Вісник ХДУ. Педагогіка. – Харків. -1995.-0,5 др.арк. (авторських – 0,4 др.арк.)
11. Подберезський М.К., Васильєва М.П. Самовиховання моральної культури майбутнього педагога // Вісник ХДУ. Педагогіка. – Харків. – 1995. – 0,5 др.арк. (авторських – 0,4 др.арк.)
12. Подберезський М.К. Педагогічний досвід як засіб самовиховання майбутніх учителів // Вісник ХДУ. Педагогіка. -Харків. -1995. - 0,25др.арк.
13. Подберезський М.К., Васильєва М.П. Культура спілкування у навчально-виховному процесі як педагогічна проблема //Збірник наукових праць Міжрегіональної наукової конференції. – Суми : Педінститут. -1996. -0,25 др.арк. (авторських – 0,2 др.арк.)
14. Подберезський М.К. Єдність і взаємозв'язок правового і морального виховання // Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Харків. – 1996. – 0,5 др.арк.
15. Подберезський М.К. Деякі фактори побудови правової держави // Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Харків. -1996. – 0,5 др.арк.
16. Подберезський М.К. Поняття соціальної, правової держави //Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Харків. -1996. – 0,5 др.арк.

17. Подберезський М.К. Про постановку проблеми правової освіти (загально – педагогічний аспект) //Актуальні проблеми дидактики середньої та вищої школи : Збірник наукових праць. -Харків. - 1996. – 0,5 др.арк.
18. Подберезський М.К. Правове виховання як педагогічна проблема //Наукові записки кафедри педагогіки ХДУ. -Харків - 1996. - 0,5др.арк.
19. Подберезський М.К. Валеологія як наука про виховання здорових поколінь людей // Наукові записки кафедри педагогіки ХДУ. - Харків. – 1996. – 0,5 др.арк.
20. Подберезський М.К. Аспекти екологічного виховання студентів // Теорія і методика навчання та виховання: Науковий збірник. - Вип.І. – Харків: ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. -1997. – С.114-117.
21. Подберезський М.К. Конституційні засади екологічного виховання // Наукові записки кафедри педагогіки.Вип.ІІ. -Харків: ХДУ. -1997. – 0,5 др.арк.
22. Подберезський М.К. Основи правових знань про збереження довкілля//Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи:Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Вип.ІІ. – Харків : ХДПУ. -1997. -0,5 др.арк.
23. Подберезський М.К. Формування правової культури як педагогічна проблема // Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. - Харків - 1997. – 0,5 др. арк.
24. Подберезський М.К. Правова поведінка студента як критерій рівня сформованості його правової культури //Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. - Харків. -1997. -0,5 др. арк.
25. Подберезський М.К. Правосвідомість – складник правової культури майбутнього вчителя // Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Харків. – 1997. – 0,5 др. арк.
26. Подберезський М.К. Деякі питання формування правової культури майбутнього вчителя // Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Харків. – 1997. – 0,5 др.арк.
27. Подберезський М.К. Педагогічні уміння по формуванню правової культури студентів педвузів //Засоби навчально-виховної роботи:

Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. -Харків. – 1997. -0,5 др. арк.

28. Подберезський М.К. Засвоєння правових категорій як засади правової поведінки майбутнього вчителя //Засоби навчально-виховної роботи: Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди.Харків. – 1997. – 0,5 др.арк.

Подберезський М.К. Формування правової культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – професійна педагогіка. – Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України, Київ, 1997.

У дисертації обґрунтовано теоретичну сутність, зміст та структуру правової культури учителя, розроблено концепцію її формування у вищих педагогічних закладах освіти, обґрунтовано принципи правової освіти вчителя, виявлено та експериментальне перевірено педагогічні умови формування правової культури майбутніх учителів, розроблено і впроваджено навчально-методичний комплекс, спрямований на формування правової культури вчителів.

Ключові слова: правова культура, правове виховання, правові знання, принципи відбору змісту, правосвідомість, правова поведінка, педагогічні уміння, педагогічні умови, навчально-методичний комплекс.

Подберезский Н.К. Формирование правовой культуры студентов высших педагогических учебных заведений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – профессиональная педагогика. – Институт педагогики и психологии профессионального образования Академии педагогических наук Украины. Киев, 1997.

Диссертация содержит теоретическое обоснование сущности, содержания и структуры правовой культуры учителя, разработана концепция ее формирования в высших педагогических учебных заведениях, обоснованы принципы правового образования учителя, выявлены и экспериментально проверены педагогические условия формирования правовой культуры будущих учителей, разработан и внедрен учебно-методический комплекс, способствующий формированию правовой культуры учителей.

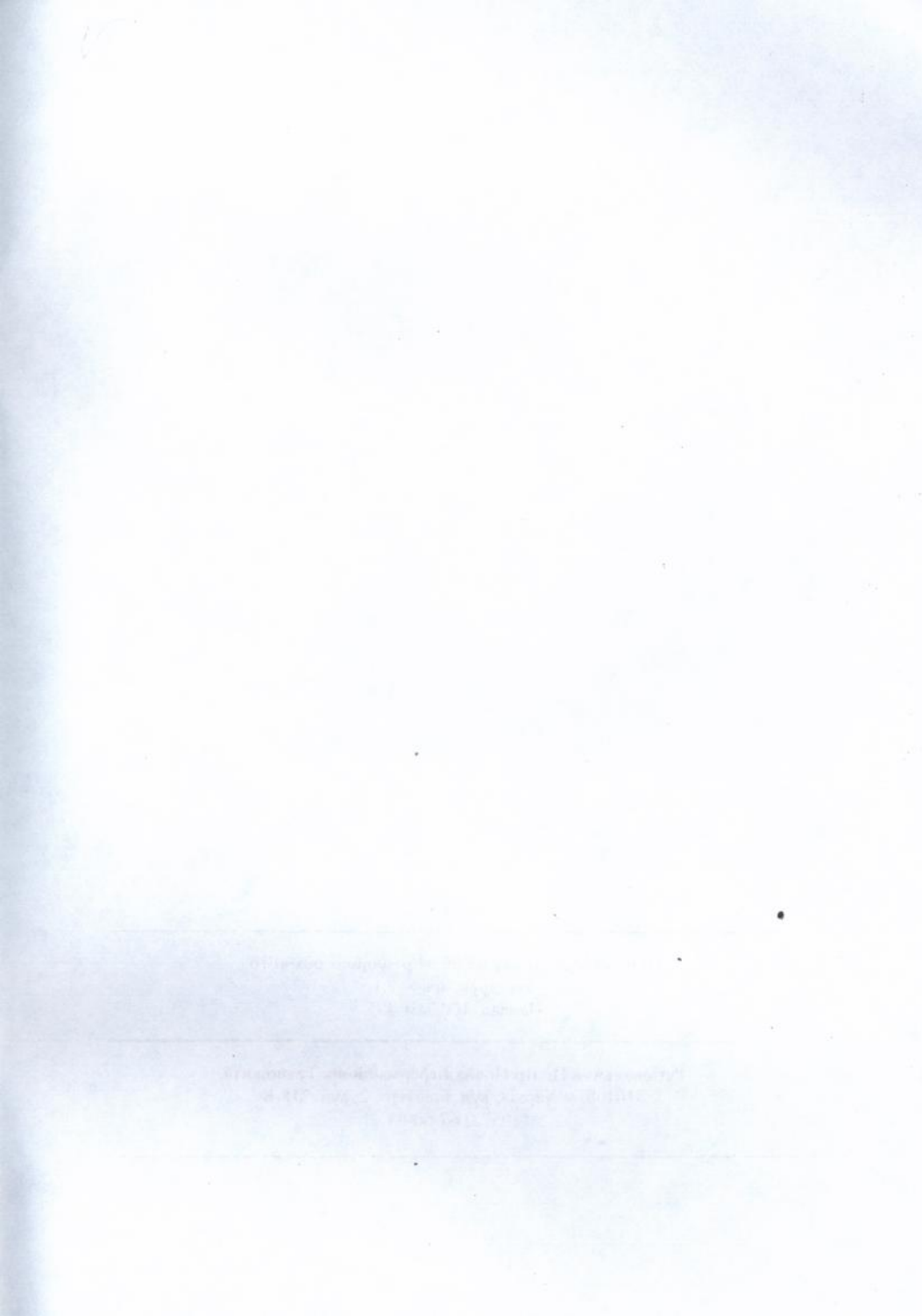
Ключевые слова: правовая культура, правовое воспитание, правовые знания, принципы отбора содержания, правосознание, правовое поведение, педагогические умения, педагогические условия, научно-методический комплекс.

Podberezsky N.K. The Formation of Legal Culture of the Students of Higher Pedagogical Educational Establishments. – Manuscript.

The thesis is presented to seek the Degree of the Doctor of Pedagogical Sciences in the speciality 13.00.04 – Professional Pedagogics. – The Institute of Pedagogics and Psychology of Professional Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev, 1997.

The thesis presents foundation of the theoretical essence, content and the structure of the legal culture of a teacher, the concept of its development at higher pedagogical educational establishment has been worked out, principles of a teacher's legal education have been substantiated, the pedagogical prerequisites for the formation of the future teachers' legal culture have been defined and experimentally proved, the educational and methodical complex aimed at the formation of teachers' legal culture has been worked out and introduced.

The key words: legal culture, legal education, legal knowledge, principles of choosing of content, legal conscience, legal behaviour, pedagogical skills, pedagogical prerequisites, educational and methodical complex.

Підписано до друку 01.09.97 р. Формат 60х90/16
Ум. друк. арк. – 2,1
Наклад. 100 Зам. 135

Регіональний Центр Нових Інформаційних Технологій
310168, м. Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. 218-Б
(0572) 67-66-04

122 904

AB 38.791